

ZÜLBİCÂDEYN

(ذو الجادين)

Abdullah b. Abdinühm
b. Afif el-Müzenî
(ö. 9/630)**Sahâbi.**

Müzeine kabilesine mensuptur. İslâm'a girmeden önceki ismi Abdülzâ idi, Hz. Peygamber bu ismi Abdullah olarak değiştirdi. Ünlü sahâbi Abdullah b. Mugâfel'in amcasıdır. Resûl-i Ekrem ona Zülbicâdeyn diye hitap ettiğinden bu lakapla tanınmıştır. Küçük yaşta iken babası hiçbir şey bırakmadan ölünce varlıklı bir kişi olan amcasının himayesinde büyüdü; onun sayesinde deve, koyun ve köle sahibi oldu. Meskûn bölgeden uzakta yaşayan Zülbicâdeyn, Resûlullah'ın Medine'ye hicret etmesi üzerine İslâm'a büyük ilgi duydu, fakat amcası buna karşı çıktığından Müslümanlığı benimsemeye cesaret edemedi. Nihayet bir gün amcasından müslüman olmak için izin istedi. Bu isteğine de şiddetle muhalefet eden amcası, böyle bir şey yaptığı takdirde sırtındaki elbiseye varıncaya kadar her şeyini elinden alacağını söyledi. Buna rağmen Zülbicâdeyn, taşta tapmayı bırakacağını ve Hz. Muhammed'e tâbi olacağını söyleyerek amcasının verdiği her şeyi iade etti. Resûl-i Ekrem'in yanına gitmek için giyeceği bir elbisesi kalmadığından annesi ona "bicâd" denilen bir kumaşı (veya bir kilimi) ikiye bölerek bir tür elbise yaptı. Medine'ye varınca geceyi Mescid-i Nebevî'de geçirdi ve sabah namazında kıyafetiyle Resûl-i Ekrem'in dikkatini çekti. Resûlullah ona kim olduğunu sorunca, "Ben abdim" diye cevap verdi. Hz. Peygamber de "Hayır, sen Abdullah Zülbicâdeyn'sin" dedi. Ardından o günden itibaren sahâbe arasında bu lakapla tanındı. Ardından Resûlullah'ın tâlimatıyla Selemeoğulları tarafından evlendirildi. Daha sonra bazı gazvelerde Resûl-i Ekrem'e rehberlik etti, Tebük Gazvesi'nde onun devesini güzel nağmelerle yürüttü. Zülbicâdeyn Kur'an okurken, Allah'ı zikredip dua ederken sesini yükseltirdi. Ashaptan biri onun bu halinden söz ederek riyakârlık yaptığını ima edince Resûl-i Ekrem onun riyakâr değil içi yanık, gözü yaşlı bir kimse olduğunu söyledi (*Müsned*, IV, 337). Zülbicâdeyn Tebük Gazvesi sırasında hummaya yakalandı ve bir gece öldü. Cenaze namazı Resûlullah tarafından o gece kaldırıldıktan sonra yakılan bir ateşin ışığında defnedildi. Resûl-i Ekrem kab-

rinin geniş tutulmasını ve naaşının hırpalanmadan taşınmasını emretti; ardından bizzat kabrine inerek Hz. Ebû Bekir ile Ömer'in yardımıyla naaşı alıp kabre koydu. Defin işlemi tamamlandıktan sonra Resûlullah kibleye döndü ve ellerini kaldıracak, "Allahım! Ben ondan razıyım, sen de razı ol!" diye dua etti ve onun Allah'ı ve resulünü seven, içi yanık, gözü yaşlı ve çok Kur'an okuyan bir kimse olduğunu söyledi. Olayı izleyen Abdullah b. Mes'ûd'un, "Ben ondan on beş yıl önce müslüman oldum" dediği, Zülbicâdeyn'in Resûl-i Ekrem tarafından kabre konulup methedilmesine çok imrendiği ve onun yerinde olmayı çok istediği rivayet edilir.

BİBLİYOGRAFYA :

Zemahşerî, *el-Fâ'ık*, I, 79-80; Vâkıdî, *el-Meğâzî*, III, 1013; İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif* (Sâvî), s. 141; İbnü'l-Cevzî, *Şifâtü's-sâfve*, I, 677-679; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe* (nşr. Halil Me'mûn Şihâ), Beyrut 1418/1973, II, 147; Heysemî, *Mecma'u'z-zevâ'id*, IX, 369; a.m.f., *Keşfü'l-estâr* (nşr. Habîbürrahman el-Azamî), Beyrut 1404/1984, III, 272-273; İbn Hacer, *el-İşâbe*, I, 484; II, 338-339; a.m.f., *el-Me'tâlibü'l-âliye* (nşr. Habîbürrahman el-Azamî), Küveyt 1393/1973, III, 64; Köksal, *İslâm Tarihi* (Medine), IX, 145-148, 211-212.

ZEKERİYA GÜLER

ZÜLCEDR SERİYYESİ

(سرية ذي الجدر)

H. Peygamber'in Kürz b. Câbir kumandasında gönderdiği seriyye (6/628).

Ureyne (Be'ile) ve Ukl kabilelerine mensup sekiz kişilik bir grup Medine'ye gelerek müslüman olduğunu söyledi ve Hz. Peygamber'e biat etti. Geldikleri sırada hasta ve bitkin durumda olan bu kişiler, hastalıklarının şiddetlenmesi üzerine Medine havasının kendilerine ağır geldiğini ileri sürdüler ve havasına alıştıkları bâdiyeye gitmek istediler. Resûl-i Ekrem onları, deve sütüyle beslenmeleri ve sağlıklarına kavuşmaları için Medine'ye 6-8 mil uzaklıktaki Âir (Ayr) dağının yakınında Kubâ sınırları içinde kalan, zekât develerinin otlatıldığı Zülcedr'e (Cemmâ) yolladı. Burada kaldıkları üç ay boyunca sağlıklarına kavuştular. Daha sonra da deve sürülerini alıp götürmeye kalkıştılar. Sürülere çobanlık eden, Hz. Peygamber'in âzatlısı Yesâr kendilerine engel olmaya çalışınca ellerini ve kollarını kestiler, diline ve gözlerine diken batırarak çok ağır işkence ile öldürdüler; ardından develerle oradan uzaklaştılar. Amr b. Avf kabilesinden bir kadın olay yerinden geçerken Yesâr'ın cesedini gör-

dü ve durumu kabile mensuplarına bildirdi. Kabileden birkaç kişi gidip Yesâr'ın cesedini Kubâ'ya götürdü. Hadiseyi duyan Resûlullah, Kürz b. Câbir el-Fihri'yi yirmi kişilik bir atlı müfrezenin başında cânilerin üzerine gönderdi. Kürz b. Câbir gece vakti onlara ulaştıysa da saldıırı için sabahı bekledi. Sabahleyin oradan ayrıldıklarını görünce tekrar aramaya koyuldu ve bir kadından buldukları yeri öğrendi. Müslüman askerler saldırganları kuşatıp yakaladılar ve atlarının terkisinde Medine'ye götürdüler. Zegâbe denilen yerde Hz. Peygamber'in emriyle önce elleri ve ayakları kesildi, gözlerine mil çekildi, ardından da asıldılar veya ölüme terk edildiler.

Bazı âlimler, "Allah ve resulüne karşı yaşananların, yeryüzünde düzeni bozmaya çalışanların cezası ya öldürülmeleri ya asılmaları yahut el ve ayaklarının çaprazlama kesilmesi ya da buldukları yerden sürülmeleridir. Bu onların dünyadaki rezilliğidir, âhirette ise onlar için büyük azap vardır" meâlindeki âyetin (el-Mâide 5/33) hırsızlık yapan, adam öldüren, dinden dönen, Allah'a ve resulüne savaş açan bu kişilere verilen ceza dolayısıyla nâzil olduğunu, gözlere mil çekme ve organları kesmenin (müsle) bu âyetle yasaklandığını, Hz. Peygamber'in bu tarihten itibaren hiç kimşenin gözlerine mil çektiğini ve sefere gönderdiği askerlerine de müsleyi yasaklandığını ileri sürerler (Vâkıdî, II, 570; Kurtubî, VI, 148-149; Makrîzî, I, 273). Ancak âyetin diğer bazı olaylar sebebiyle indiğine dair rivayetleri de göz önünde bulunduran bir kısım âlimler âyetle müslenin, dolayısıyla onu kaldıran bir neshin söz konusu olmadığını, Resûl-i Ekrem'in bunlara verdiği cezanın kısas olduğunu belirtmişlerdir. Buna göre Resûl-i Ekrem cânilerin Yesâr'a yaptıklarının aynısını yaparak kısas uygulamış, onların dışında hiç kimseye benzeri bir ceza vermemiş ve insanlara işkence yapılmasını yasaklamıştır (Kurtubî, VI, 150; İbn Seyyidünnâs, II, 122; İbn Hacer, II, 135-136). Seriyye kumandanlığını Sa'd b. Zeyd el-Eşhelî'nin yaptığının rivayet edilmesi (Vâkıdî, II, 570) onun seriyyede ensarîlerin reisi olması ihtimalini akla getirmektedir (Şâmî, VI, 186). Kaynaklarda bu olayın Cemâziyelâhir 6 (Ekim-Kasım 627) veya Zilkade 6 (Mart 628) tarihinde meydana geldiği belirtilir.

BİBLİYOGRAFYA :

Buhârî, "Vuđû", 66, "Tefsîr", 5, "Meğâzî", 36, "Diyât", 22; Müslim, "Kasâme", 9-12; Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 569-570; İbn Hişâm, *es-Siretü'n-nebeviyye* (nşr. Mustafa es-Sekkâ v.dğr.), Beyrut 1995, IV, 217; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ* (nşr. Ali M. Ömer), Kahire 1421/2001, II, 89-90; Belâzürî, *En-*

ZÜLCEDR SERİYYESİ

sâb, I, 378-379; Ahmed b. Hüseyin el-Beyhâkî, *Delâ'ilü'n-nübüvve* (nşr. Abdülmü'tî Kal'acî), Beyrut 1405/1985, IV, 85-87; Kurtubî, *el-Câmi'*, VI, 148-150; İbn Seyyidünnâs, *'Uyûnü'l-eşer*, Beyrut 1402/1982, II, 119-122; Ebû'l-Fidâ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye* (nşr. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî), Cize 1417/1997, VI, 244-245, 356-357; İbn Hacer, *Fethü'l-bârî* (Sa'd), II, 130-136; Makrîzî, *İmtâ'u'l-esmâ'* (nşr. M. Abdülhamîd en-Nümeysî), Beyrut 1420/1999, I, 272-274; Şâmî, *Sübûlü'l-hüdâ*, VI, 181-186; M. Âsim Köksal, *İslâm Tarihi*, İstanbul 1999, V, 241-249; Elşad Mahmudov, *Sebeup ve Sonuçları Açısından Hz. Peygamber'in Savaşları*, İstanbul 2010, s. 352-354; Serdar Özdemir, *Hz. Peygamber'in Seriyyeleri*, İstanbul 2010, s. 352-354; Ali Bardakoğlu, "Eşkîya", *DİA*, XI, 463; Şamil Dağcı, "Kısas", a.e., XXV, 488; Asri Çubukçu, "Kürz b. Câbir", a.e., XXVI, 575.

ELŞAD MAHMUDOV

ZÜLEYHA

(زلیخا)

Yûsuf kıssasının kadın kahramanı.

Kur'an'da Yûsuf sûresinde Mısır azizinin eşi ve Yûsuf'a âşık olan kadın olarak yer almasına rağmen Züleyhâ'nın (Zelîhâ) adı geçmez. Tevrat'ta da Mısır azizinden Potifar adıyla söz edilirken eşinin adı verilmez, sadece İslâm sonrası bir yahudi literatüründe (*Yashar wa-Yesheb*) Züleyha diye anılır. Potifar Arapça kaynaklara İtfir, Kıtфіr, Katфіr, Kutayfer şeklinde intikal etmiş, karısından Zeliha / Züleyha veya Râil / Railâ adıyla bahsedilmiş, özellikle Farsça ve Türkçe mesnevilerde ise Zeliha ismi daha yaygın biçimde kullanılmıştır. Bazı mesnevilerde bu ismin Zilha, Zelhâ olarak harekelendiği görülmektedir.

Yûsuf sûresinde Züleyha'ya dair şu bilgiler verilir: Yûsuf köle olarak Mısır'da sattığında çocuğu olmayan hükümdarın veziri (aziz) onu alır ve karısına çocuğu evlât edinmek istediğini ve ona iyi bakmasını söyler. Yûsuf erginliğe ulaşınca Züleyha güzelliğinden dolayı ona göz koyar ve onu elde etmek için çareler arar. Bir gün kapıları kapatarak Yûsuf'u mahremine davet eder. Ancak Yûsuf efendisine ihanet edemeyeceğini söyleyerek ondan kaçır ve kapıya doğru koşar, Yûsuf'a yetişen kadın onu arkasından yakalarsa da gömleği yırtılan Yûsuf bu sayede Züleyha'nın elinden kurtulur. Tam o sırada kapıda azizle karşılaştıklarında Züleyha, Yûsuf'un kendisine saldırdığını ileri sürer. Ancak Yûsuf'un gömleğinin arkadan yırtılmış olması kadının haksızlığını ortaya çıkarır. Diğer taraftan şehrin ileri gelenlerinin hanımları azizin karısının kölesinden murat almak istediği yolunda dedikodu yaparlar. Züley-

ha da onları evine çağırıp önlere meyve koyar, ellerine de birer bıçak verir; kadınlar bıçakla meyveleri soyarken Yûsuf'u karşılarına çıkarır. Yûsuf'u gören kadınlar güzelliği karşısında şaşırır ve bıçakla ellerini keserler. Aziz'in karısı da, "Benim murat almak isteyip karşılık bulamadığım işte bu hârikülâde gençtir diyerek kendini savunur. Buna rağmen Yûsuf dedikoduları önlemek amacıyla zindana atılır. Zindanda iken Mısır hükümdarının gördüğü bir rüyayı tabir etmesi için saraya çağrılınca ellerini kesen kadınlar suçsuzluğunu açıklığa kavuşturmadıkça zindandan çıkmayacağını söyler. Hükümdarın huzuruna getirilen kadınlar Yûsuf'un suçsuz olduğunu bildirirler; azizin karısı da kendisinin ondan murat almak istediğini, ancak bunu kabul etmediğini söyler. Bu olaylar tefsir kitapları ile peygamber kıssalarında daha geniş biçimde ele alınmış, bu anlatımlarda genellikle İsrâiliyat'tan faydalanılmış ve sanatkârlarca süslenmiştir. Yûsuf kıssası çevresinde oluşturulan hikâyeler daha sonra yahudi folkloruna da girmiştir.

Yûsuf peygamberin hayatı müslüman milletlerin edebiyatlarında sıkça ele alınmıştır. Onun hikâyesi genişletilip yer yer

diğer hikâyelerle zenginleştirilerek âdeta bir destan haline getirilmiş, meclislerde anlatılmış, şairler tarafından müstakil eserler kaleme alınmıştır. Züleyha'nın edebiyatta işlenen kimliğiyle tarihî kimliği birbirinden farklıdır. Dinî kaynaklarda kendisinden fazla bahsedilmez, hatta ismi bile anılmaz. Bazı eserlerde azizin karısı ve kötü niyetli bir kadın olarak tanıtılır. Hz. Yûsuf'u konu alan hikâyelerde ise kendisinden söz edilerek yaptıklarından dolayı âdeta mâzûr görülmüş, sevdiğine kavuşmak için her şeyi göze alan bir âşık kimliğiyle takdim edilmiştir. Nitekim çok güzel olan ve nazla büyüdülen Züleyha daha Mağrib Hükümdarı Taymus'un kızı iken rüyasında Yûsuf'u görerek ona âşık olur. Yûsuf rüyada kendisinin Mısır azizi olduğunu, ileride evleneceklerini, bu sebeple hiçbir erkeği kabul etmeyip kendisini beklemesini söyler; evlenecek çağa geldiğinde Züleyha rüyası sebebiyle hiç görmediği Mısır aziziyle evlenir. Fakat karşısına rüyada gördüğü kişi değil Kıtфіr çıkar. Yıllar sonra Kıtфіr, Yûsuf'u köle olarak eve getirince Züleyha onun rüyada gördüğü genç olduğunu anlayarak ona kavuşmanın yollarını arar.

Bir başka anlatıma göre Züleyha, Yûsuf zindana atıldıktan sonra yaptıklarına pişman olur. Yûsuf zindandan çıkıp Mısır'da önemli mevkilere geldikten ve aziz öldükten sonra Züleyha tamamen gözden düşer, servetini kaybederek bir kulübede yaşamaya başlar. Zaman içinde yaşlanıp gözleri kör olur, ayrıca puta tapmaktan vazgeçip hidayete erer. Yûsuf bir gün atıyla saraya dönerken Züleyha onun yoluna çıkar ve tekrar karşılaşmış olurlar. Züleyha Yûsuf'tan kendisi için dua etmesini ister, Yûsuf'un duasıyla gençleşip gözleri açılınca Yûsuf onunla evlenir. Daha önce evlenmiş olmasına rağmen Yûsuf Züleyha'nın bâkire olduğunu anlar; böylece Züleyha'nın da rüyasında gördüğü Yûsuf'a verdiği sözü tutmuş olduğu anlaşılır. Züleyha'nın Yûsuf'tan Efraim ve Mişâ adlı iki oğlu ile Rahmet adlı bir kızı dünyaya gelir. Züleyha, Yûsuf ile evlendikten sonra kendini tamamen ibadete verir, bu defa Yûsuf ona yöneldiği halde Züleyha kaçır. Hatta bir seferinde kaçarken eteği arkadan yırtılarak Yûsuf'un elinde kalır, Züleyha da ona, "Bu öncekinin karşılığıdır" der. Yûsuf, Züleyha için bir ibadethâne yaptırır ve Züleyha ömrünü ibadetle geçirir. Konuyu işleyen mesnevilerde, özellikle Abdurrahman-ı Câmî'nin Farsça eserinde ve Türkçe yazılmış "Yûsuf ve Züleyha" kıssalarından Şeyyad Hamza, Hamdullah Hamdi, Kemalpaşazâde ve Taşlıcalı Yahyâ Bey'in eserlerinde

Züleyha'nın ilk rüyasını gösteren minyatür (*Oriental Miniatures*, Taşkent 1980, rs. 95)

